

lerden oluşan divanı zamanımıza ulaşma-
sa da onun on üç medih zecelini Safiyyü-
din el-Hillî *el-‘Âtlü'l-hâlî*'sinde kaydeder.

Zecel türünün gelişim tarihinde dördün-
cü dönemi VII. (XIII.) yüzyıla kadar uzan-
an sürede Ebü'l-Haccâc, İbnü'z-Zeyyât,
İbn Cahder el-İşbîlî, İbnü'd-Debbâğ el-Mâ-
likî, Ebü Bekir el-Hassâr, Ebü Bekir b. Sâ-
rim el-İşbîlî, Ebü Zeyd el-Haddâd el-Be-
lensî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed eş-
Şâtîbî, Ebü Bekir b. Umeyr el-Mağribî, Ebü
Abdullah Muhammed b. Hassûn el-Hallâ,
Ebü'l-Hasan Sehl b. Mâlik, Yahyâ b. Abdul-
lah el-Bahbedâ gibi şairler temsil eder.
Bunların zecelleri *Muhtârü mâ li'z-zec-
câlin el-maṭbû'în* ve *Mûlaḥu'z-zec-
câlin* adlı mecmualarda toplanmıştır (Mus-
tafa eş-Şek'a, s. 449-450). Beşinci ve son
dönemin temsilcileri olarak da VIII. (XIV.)
yüzyılda Vezir Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, Mu-
hammed b. Abdülazîm, Ebü Abdullah Mu-
hammed b. Nâciye el-Lûrkî gibi isimler say-
ılabilir (İbn Haldûn, III, 324).

Başlangıçta sadece gazel türünde ve ta-
biat tasviri temalarında, daha sonra me-
dih, hiciv, hamriyyât ve tasavvuf gibi ge-
niş bir alanda zecel ürünleri verilmiştir. En-
dülüs'te tasavvufî zecelde öncü kabul edi-
len Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah eş-Şüste-
rî'nin divanında 100'e yakın zecel yer alır.
Tasavvufî zecelde ikinci isim Muhyiddin
İbnü'l-Arabî'dir.

Zecellerin kafiye düzeni genelde “aa
bbb a, ccc a, ddd a...” şeklindedir. Zeceller
de müveşşah türünde olduğu gibi “mat-
la” veya “mezhep” denilen beyitle baş-
lar. Matla'ları meydana getiren mısralara
“gusn”, ardından gelen mısralardan oluş-
an kıtalara “devir” adı verilir. Devri teşkil
eden her mısra “sımt” denilen birkaç cüz-
den oluşur. Her devir “kuffl” (tekili kafle) ta-
bir edilen mısralarla son bulur. Bir kafle-
nin her bir cüzüne de gusn denir. Devir ve
onu takip eden kafleden bir beyit ortaya
çıkır. Zeceller genellikle “harce” (çıkış) di-
ye anılan matla'n kafiyesiyle aynı olan kafi-
yeyle sona erer. “abab ccc ab, ddd ab ...”
gibi kafiye düzeninde fazla yaygın olma-
yan zecel türleri de vardır. “bbba, ccca ...”
gibi matla bulunmayan zecellere erken
dönemlerde rastlanmaktadır. Ayrıca “aa
bbb aa, ccc aa ...”; “ab ccc ab, ddd ab ...”;
matla'sız olarak “dedede abcb, fgfgfg
abcb, hihih abcb ...” gibi kafiye düzenine
sahip zeceller mevcuttur. Zecellerin uzun-
luğu da farklılık gösterir. Müveşşaha ben-
zeyenler genelde beş altı beyitten, bazan
da on bir beyitten meydana gelirken İbn
Kuzmân kırk iki beyte varan zecel yazmış-

tır (Mustafa eş-Şek'a, s. 462; *EP* [İng.], XI,
373; *DİA*, XXXII, 230).

Modern dönemde zecel bazı şairler ta-
rafından siyasal ve sosyal eleştiri aracı ola-
rak kullanılmıştır. Bunların en meşhurları
Mısır'da Hüseyin Şefik el-Mısri, Mahmûd
Remzî Nâzım, Mahmûd Bayram et-Tû-
nisî, Ahmed Râmî, Ahmed Fuâd Necm,
Bedî' Hayrî, Fuâd Haddâd, Salâh Şâhîn;
Irak'ta Abbûd el-Kerhî, Muzaffer en-Nev-
vâb; Lübnan'da Reşid Nahle, Saïd Akl, Mi-
şel Tarrâd ve Rahbânî kardeşlerdir (*EP*
[İng.], XI, 376-377).

Zecelle ilgili çeşitli eserler kaleme alın-
mıştır: Safiyyüddin el-Hillî, *el-‘Âtlü'l-hâlî
ve'l-mürḥaşu'l-gâlî* (nşr. Hüseyin Nas-
sâr, Kahire 1981); İbn Hicce el-Hamevî, *Bü-
lûgu'l-emel fi fenni'z-zecel* (nşr. Rızâ
Muhsin el-Kureyşî, Dimaşk 1974); Nevâ-
cî, *‘Ukûdü'l-le‘âl fi'l-müveşşehât ve'l-
ezcâl* (nşr. Abdüllatif eş-Şihâbî, Bağdat
1982; nşr. Ahmed M. Atâ, Kahire 1420/
1999; Endülüs ve Mağrib müveşşahları ile
zecellerine Doğulu şairlerce yazılan bazı
nazîreleri ihtiva etmektedir); Münîr İlyâs
el-Gassânî, *ez-Zecel* (Beyrut 1952); Ab-
dülazîz el-Ehvânî, *ez-Zecel fi'l-Endelüs*
(Kahire 1957); Abbas b. Abdullah el-Cer-
rârî, *ez-Zecel fi'l-Mağrib* (Rabat 1970);
M. Abdülmün'im Ebü Büseyne, *ez-Zece-
lü'l-‘Arabî* (Kahire 1393/1973); Şebrâvî,
Ḥamlü zecel (Bulak 1290); İbnü'l-Kilâî,
Zeceliyyâtü Cebrâ'il İbni'l-Kılâ'î (nşr.
Butrus el-Cümeyyil, Beyrut 1982); Fevzî S.
İsâ, *el-Müveşşehât ve'l-ezcâl* (İskenderi-
ye 1990); Henk Heijkoop – Zwartjes Otto,
*Muwassah, Zajal, Kharja: Bibliography of
Strophic Poetry and Music From al-
Andalus and their Influence in East
and West* (Leiden 2004); Muhammed Bin-
şerîfe, *Târîḥu'l-emşâl ve'l-ezcâl fi'l-En-
delüs ve'l-Mağrib* (I-V, Rabat 2006). İbn
Saïd el-Mağribî *el-Mukteṭaf min ezâhi-
ri't-turaf* adlı eserinin son kısmını müveş-
şahlara ve zecellere ayırmış, İbnü'd-Deb-
bâğ el-Mâlikî'nin *Kitâbü Mûlaḥu'z-zec-
câlin* (*Kitâbü'l-Ezcâl*) adlı eserinden nakil-
ler yapmıştır (*el-Muğrib*, I, 283-285, 438-
441; II, 283). Endülüs'te müveşşahları ze-
cellerin takip etmesi gibi özellikle Güney
Amerika Mehcer edebiyatında şiir ve nes-
rin ardından zecel gelmiş, *er-Ravza* ve
Ravzatü'z-zecel adlı dergilerde bu tür
şiiirlere yer verilmiştir. Mehcer edebiyatın-
da “zecel prensi” diye anılan Selîm Lut-
fullah, *el-Bürcü'l-aḥzar* (1953) adlı zecel
divanının şairi Yûsuf Es'ad Gânim, Selîm
Nâdir ve Ni'met Kazan da bu türde başa-
rılı eserler vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Saïd el-Mağribî, *el-Muğrib*, I, 283-285, 438,
441; II, 283; Safiyyüddin el-Hillî, *el-‘Âtlü'l-hâlî*
(nşr. Hüseyin Nassâr), Kahire 1981, s. 15-21, 38-
39, ayrıca bk. tür.yer.; İbn Haldûn, *Mukaddime*
(trc. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1957, III, 321-351;
İbn Hicce, *Bulûgu'l-emel fi fenni'z-zecel* (nşr. Ri-
zâ Muhsin el-Kureyşî), Dimaşk 1394/1974, s. 56-
138; Bağdatlı Mehmed Fehmî, *Târîḥ-i Edebiy-
yât-ı Arabiyye*, İstanbul 1332, s. 506-507; Mus-
tafa Sâdik er-Râfî, *Târîḥu âdâbi'l-‘Arab*, Beyrut
1394/1974, III, 172-179; Abdülazîz Atîk, *el-Ede-
bü'l-‘Arabî fi'l-Endelüs*, Beyrut 1976, s. 295-
312, 398-402; Mustafa eş-Şek'a, *el-Edebü'l-En-
delüsî*, Beyrut 1983, s. 447-463; İhsan Abbas, *Tâ-
rîḥu'l-edebî'l-Endelüsî*, Beyrut 1985, s. 252-279;
J. T. Monroe, “Zajal and Muwashshaḥa”, *The
Legacy of Muslim Spain* (ed. Salma Khadra Jay-
yusi), Leiden 1992, s. 398-419; a.m.f., “Literary
Hybridization in the Zajal: Ibn Quzmân's Zajal
88”, *JAL*, XXXVIII (2007), s. 324-351; W. Hoener-
bach – H. Ritter, “Neue Materialien zum Zajal, I.
İbn Quzmân”, *Oriens*, III (1950), s. 266-315; a.m.f.,
“Neue Materialien zum Zajal, II. Mudğalis”, a.e.,
V (1952), s. 269-301; F. Corriente, “Again on the
Metrical System of Muwaşşah and Zajal”, *JAL*,
XVII (1986), s. 34-49; C. F. Seybold – Fehim Baj-
raktareviç, “İbn Kuzmân”, *İA*, V/2, s. 763-766;
Nihad M. Çetin, “Şiir”, a.e., XI, 537; G. S. Colin,
“İbn Kuzmân”, *EP* (İng.), III, 849-852; W. Stoet-
zer, “Zajjal”, a.e., XI, 373-377; Ahmed Pâketçî,
“İbn Kuzmân”, *DMBİ*, IV, 463-470; M. Faruk Top-
rak, “İbn Kuzmân”, *DİA*, XX, 154-155; Mustafa
Aydın, “Müveşşah”, a.e., XXXII, 230.

MUSA YILDIZ

ZECR

(الزجر)

Gelecek hakkında
bilgi edinmek amacıyla,
uçurulan bir kuşun
sağa yönelmesinin uğurlu,
sola yönelmesinin uğursuz sayılması
anlamındaki terim
(bk. UĞURSUZLUK).

ZEHÂVÎ

(الزهوي)

Cemil Sıdkı b. Muhammed Feyzî b. Mollâ
Ahmed el-Bâbânî ez-Zehâvî
(1863-1936)

Iraklı düşünür, şair, edip ve yazar.

1 Muharrem 1280 (18 Haziran 1863) ta-
rihinde Irak'ın Süleymaniye şehrinde doğ-
du. Tanınmış Kürt aşireti Bâbân'ın yöne-
tici sülâlesine mensuptur. Dedesi Molla
Ahmed kardeşleriyle ihtilâfa düşerek İran'ın
Kirmanşah şehrine bağlı Zehâv kasabası-
na göç etmiş, emîrin oğluna hocalık yap-
mış, hasta olan bu genç ölümüne üzerine
onun nişanlısıyla evlendirilmiş, bu evlilik-
ten Zehâvî'nin babası Muhammed Feyzî

Zehâvî

dünyaya gelmiştir. Süleymaniye'ye dönen baba ile oğul ve ardından gelen aile fertleri Zehâvî nisbesiyle anılmıştır. Muhammed Feyzî Efendi, Şâfîî olmasına rağmen otuz yedi yıl (1853-1890) Bağdat'ta Haneî müftülüğü yapmış ve bu görevdeyken vefat etmiştir. Zehâvî mahalle mektebindeki ilk eğitiminden sonra sarf, nahiv, mantık ve belâgat dersleri aldı, babasından Beyzâvî tefsiri, *Şerhu'l-Mevâkıf* ve Mütenebbî'nin divanını okudu. Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe'ye vâkıf olan Zehâvî düzenli bir yüksek öğrenim görmedi; babasının teşvikiyle edebî ve felsefî eserleri okumaya yöneldi. Arap şiirinin klasiklelerinden başka Ömer Hayyâm, Firdevsî, Hâfız-ı Şîrâzî gibi büyük İran şairlerinin eserlerini okudu.

Bu öğreniminin ardından icâzet alan Zehâvî, Bağdat'taki Süleymaniye Medresesi'ne müderris tayin edildi (1884). İki yıl sonra Bağdat vilâyeti maarif meclisine üye seçildi. Ardından Bağdat vilâyet matbaasıyla (1888) Midhat Paşa'nın kurduğu *ez-Zevrâ* gazetesinin Arapça kısmının yazı işleri müdürlüğünü yaptı. 1890'da Bağdat İstînaf Mahkemesi üyeliğine getirildi. 1896'da bu görevinden ayrılıp İstanbul'a gitmek üzere Kahire'ye geçti. Burada kaldığı bir hafta içinde Ya'kûb Sarrûf, Corcî Zeydân, Fâris Nimr, Şiblî Şümeyyîl, İbrâhim el-Yâzicî gibi edip ve yazarlarla görüştü. 1897 Osmanlı-Yunan savaşında Osmanlılar'ın zaferi ve II. Abdülhamid için "el-Fethu'l-Hamîdî" adıyla bir kaside yazdı, bunun üzerine Yemen'e genel vâiz olarak gönderildi (1897), bir yıl sonra da İstanbul'a çağrılıp Yemen'deki başarılı hizmetlerinden dolayı madalya ile taltif edildi. Ancak Hür Türkler tarafından Abdülhamid yönetimi-ne karşı oluşturulan, şair ve yazar İsmâil Safâ'nın başkanlığını yaptığı el-Halâye's-sirriyye (gizli hücreler) adlı teşkilâtın üyesi olan Zehâvî, burada okuduğu "Hattâ me tağfûlû?" (Ne zamana kadar gaflet edeceksin?) başlıklı kasidesi yüzünden Bağdat'a sürül-

dü (1899). II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'a dönünce Mekteb-i Mülkiyye'de İslâm felsefesi, Dârülfünun'da Arap edebiyatı dersleri verdi; Kahire'de çıkan *el-Muqattam* dergisinde Otuzbir Mart Vak'ası'nı eleştiren bir makale yazdı. 1910'da rahatsızlanarak Bağdat'a döndü. Buradaki Hukuk Mektebi'nde Mecelletü ahkâmî'li adliyye okuttu. Aynı yılın ağustosunda *el-Mü'eyyed* gazetesinde çıkan yazısında kadın haklarını savundu, peçeye karşı çıktı. Bunun üzerine *es-Seyfû'l-bâriq fi 'unu-kı'l-mârik* başlıklı risâlenin yazarı Şeyh Muhammed Saîd en-Naksîbendî başta olmak üzere din ve tasavvuf erbabının eleştirilerine hedef oldu, zındıklık ve kâfirlikle itham edildi. Bağdat Valisi Nâzım Paşa tarafından Hukuk Mektebi'ndeki görevinden alındıysa da yeni vali Cemal Paşa kendisini görevine iade etti. Zehâvî, Müntefak ve Bağdat milletvekili olarak İstanbul'da meclis çalışmalarına katıldı (1914-1915). 1917'de Irak İngilizler'in işgalinde iken maarif meclisi üyesi seçildi. 1920'de Hukuk Mektebi'nde Arap dili müderrisliği ve ardından Adalet Bakanlığı'nda Osmanlı kanunlarını Arapça'ya çevirme komisyonuna başkanlık yaptı. 1925'te Irak Âyân Meclisi üyeliğine getirildi ve bu görevine dört yıl devam etti. 1934'te onun başkanlığında "Nâdi'l-kalemî'l-İrâkî" kuruldu. *Mişbâh* gazetesinde şiirleri yayımlandı. Şubat 1936 tarihinde ölen Zehâvî Ebû Hanîfe'nin kabrinin yanına defnedildi. Tek eşi olan Türk asıllı Zekiye Hanım'dan çocuğu olmamıştır.

İlimli bir sosyalist olan Zehâvî şiir, araştırma ve makalelerinde sosyal hayatın sorunlarını, İslâm toplumunun geri kalmışlığını, kadın haklarını, çok evlilik ve boşanma problemlerini, sosyal adaleti, toplumdaki sınıf farklılıklarını, sınıflar arasındaki hak ve ödev dengesizliğini ele almış, bu yazılarını *el-Mücmel mimmâ erâ* adlı eserinde toplamıştır. Şiirlerinde din felsefesi, tabiat felsefesi, riyâzî ve ameli felsefe bağlamında çeşitli konulara dair fikirlerini açıkladığı için filozof şair olarak da anılmıştır. Ahmed Şevkî, Abbas Mahmûd el-Akkâd ve Ma'rûf er-Rusâfî gibi çağının ünlü şairlerini ve şiirlerini eleştirmiş, Rusâfî ile "sul-tânü's-suarâ" unvanı için rekabete girmiş-tir. 1896-1927 yılları arasında *el-Mukte-tâf*, *el-Mü'eyyed*, *el-Muqattam*, *Luğat-tü'l-'Arab* gibi dergi ve gazetelerde dil, edebiyat, felsefe vb. konulara dair makaleleri yayımlanmıştır.

Eserleri. A) Manzum: Zehâvî'nin bütün şiirleri yazılış tarihine göre sıralanmıştır: *el-Kelimü'l-manzûm* (Beyrut 1327; nşr.

M. Yûsuf Necm, Beyrut 1955; buradaki en son kaside 7 Ağustos 1324 [1906] tarihlidir); *Rubâ'ıyyâtü'z-Zehâvî* (Beyrut 1924; Kahire 1955); *Dîvânü'z-Zehâvî* (Kahire 1343/1924); *el-Lübâb* (Bağdat 1928; seçme şiirlerini kapsar); *Şevre fi'l-cahîm* (Beyrut 1931; Bağdat 1934); *el-Evsâl* (Bağdat 1934); *eş-Şümâle* (Bağdat 1939); *en-Nezeğât (eş-Şek ve'l-yaqîn)* (544 beyittir). B) Mensur: *Ta'lîlül-câzibiyye (el-Câzibiyye ve ta'lîlühâ)* (Beyrut 1908; Bağdat 1328/1910); *'Ulye'l-felsefe* (Kahire 1894); *el-Kâ'inât* (Kahire 1896); *el-Hayl ve sibâkuhâ* (Kahire 1896); *el-Hattü'l-cedîd* (Kahire 1896); *el-Fecrû's-şâdık fi'r-red 'alâ münkiri't-tevessül ve'l-kerâmât ve'l-havâriq* (Kahire 1323; Vehhâbiliğe reddiyedir); *Hikmet-i İslâmiyye Dersleri* (İstanbul; Mekteb-i Mülkiyye'de verdiği dersleri kapsar); "ed-Def'u'l-'âm ve'z-zavâhirü't-tabî'iyye ve'l-felekiyye" (*el-Mukte-tâf*, XLI/1, Kahire 1912); *el-Mücmel mim-mâ erâ* (Kahire 1342/1924); *Rubâ'ıyyâtü'l-Hayyâm* (Bağdat 1928; Farsça'dan Arapça'ya çevrilen 130 rubâîyi ihtiva eder); *Rivâyetü Leylâ ve Semîr* (Bağdat 1927; Meşrutiyet öncesi halkın psikolojik durumunun, sultan ve valilerin yönetiminin ele alındığı bir temsildir).

Zehâvî üzerine çalışma yapanlar arasında şu isimler zikredilebilir: Mehdî Abbas el-Ubeydî, *Haqîkatü'z-Zehâvî* (Bağdat 1947); Nâsir el-Hânî, *Muḥâḍarât 'an Cemîl ez-Zehâvî* (Kahire 1954); Yûsuf İzzeddin, *ez-Zehâvî, eş-şâ'irü'l-kalîk* (Bağdat 1962); Abdürrezzâk el-Hilâlî, *ez-Zehâvî beyne's-şevre ve's-sükût* (Beyrut 1964), *eş-Şâ'irü'l-feylesûf ve'l-kâtibü'l-müfekkîr* (Kahire 1967), *ez-Zehâvî fi me'âriki'l-edebîyye ve'l-fikriyye* (Bağdat 1982); Abdülhamîd er-Reşûdî, *ez-Zehâvî: Dirâsât ve nuşûş* (Beyrut 1966); Dâvûd Sellûm, *ez-Zehâvî 1355-1379* (Bağdat 1967); Cemîl Saîd, *ez-Zehâvî ve Şevretühü fi'l-cahîm* (Kahire 1968); İbrâhim el-Vâilî, *İzṭrâbü'l-kelim 'inde'z-Zehâvî* (Bağdat 1971); Necefi, *el-Kavlü'l-cemîl ilâ şadîki el-Cemîl*.

BİBLİYOGRAFYA :

Zehâvî, *Rubâ'ıyyât*, Beyrut 1928, s. m-h; a.mlf., "A'zâ'u'l-Mecma'i'l-İlmî: Hayâîf", *MMADm.*, VIII/5 (1928), s. 292-298; Refâil Battî, *Sihru's-şî'r*, Kahire 1922, s. 4-83; a.mlf., *el-Edebü'l-'aşrî fi'l-İrâkî'l-'Arabî*, Kahire 1923, s. 5-66; Brockelmann, *GAL Suppl.*, III, 483-488; Razzûk İsa, *ez-Zehâvî beyne's-seure ve's-sükût*, Beyrut 1963; Hilâl Nâcî, *ez-Zehâvî ve divânühü'l-mefkûd*, Kahire 1963, s. 19-41, 320-352, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., "ez-Zehâvî", *Mv.AU*, XI, 305-311; Ahmet Savran, *19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, Erzurum 1987, s. 209-212; Hamîd

el-Matbaî, "Cemil Şıdkî ez-Zehâvî", *Mevsû'atü Beyti'l-ĥikme li-a'ġlâmî'l-Ārab*, Beyrut 1420/2000, I, 126-128; Tâhâ er-Râvî, "Cemil Şıdkî ez-Zehâvî", *MMĀDM.*, XIV/7-8 (1936), s. 248-255; M. Ferid Vecdî, "ez-Zehâvî el-feylesüfî'l-İrâkî", *ME*, VIII/5 (1937), s. 337-344; Selim Tâhâ et-Tikrî, "A'ġlâmü'n-neĥdati'l-ĥadişe: Cemil Şıdkî ez-Zehâvî", *el-Kitâb*, VIII/6, Kahire 1949, s. 70-77; Mün'im Hamid Hasan, "ez-Zehâvî ve't-tecdîd fi ş-şîr", *Mecelletü Âdâbi'l-Müstaşriyye*, IX, Bağdad 1984, s. 455-498; Wiebke Walther, "al-Zahâwî, Djamil Şıdkî", *EJ* (İng.), XI, 386-387; Halil Mûsâ, "ez-Zehâvî Cemil Şıdkî", *el-Meysû'atü'l-Ārabiyye*, Dimaşk 2004, X, 424-425.

PHILIP CHARLES SADGROVE

ZEHÂVÎ, Emced

(أمجد الزهاوي)

(1883-1967)

Son dönem
İraklı fıkıh âlimlerinden.

Bağdat'ta dünyaya geldi. Kürt asıllı olup Kuzey Irak'ta Süleymaniye bölgesinde valilik ve kadılık yapan, fetva ve ilimle meşhur Babanoğulları ailesine mensuptur. Ailenin kökeninin Hâlid b. Velîd'e dayandığı zikredilir. Bir dönem, aşiretler arasındaki problemlerden dolayı İran Kirmanşah'ta bulunan Zehav (Zahav) bölgesinde ikamet eden aile mensupları bu sebeple adı geçen bölgeye nisbet edilmiştir. Babası Muhammed Saîd ve dedesi Muhammed Feyzî Bağdat müftülüğü yapmıştır. Iraklı meşhur şair ve edebiyatçı Cemil Sıdkî ez-Zehâvî, Emced ez-Zehâvî'nin amcasıdır.

İlk eğitimini babası ve dedesinden alan Zehâvî'deki ilmî merakı ve kabiliyeti sezen dedesi onunla özel olarak ilgilendi ve Zehâvî onun terbiyesi altında yetişti. Bir taraftan Bağdat'ta Osmanlılar'ın o dönemdeki modern eğitim kurumları olan ibtidâiye, rüşdiye ve idâdiyyeye devam ederken bir taraftan da Gulâm Resûl el-Hindî, İbnü'l-Hayyât el-Karadâğî, Sâmerâ müftüsü Abbas Hilmî el-Kassâb, Mahmûd Şükri el-Âlûsî gibi devrin âlimlerinden klasik icâzet usulünde dersler aldı. Daha sonra, aralarında ileride Irak yönetiminde söz sahibi olacak Nûri Said Paşa'nın da bulunduğu elli kişilik bir grup öğrenciyle birlikte öğrenimini tamamlamak üzere İstanbul'a gitti. İstanbul'da Mekteb-i Nüvvâb'da fıkıh tahsili gördü ve akranları arasında yükselerek 1906'da okulu birincilikle bitirdi. Başarılarını duyan II. Abdülhamid kendisinin şeref madalyasını ödüllendirilip İstanbul mahkemelerinde görev yapmasını istedi, ancak Zehâvî Bağdat'a dönmeyi tercih etti. İstanbul'da bulunduğu dönemde

Beyazıt ve Ayasofya camilerinde üç yıl boyunca dersler verdi; Said Nursi, Mehmed Âkif (Ersoy), Elmalılı M. Hamdi, Babanzâde Ahmed Naim ve Ali Himmet (Berki) gibi devrin önemli simalarıyla tanışma fırsatı buldu.

Bağdat'a döndükten sonra 1908 yılı sonlarında Ahsâ'ya müftü tayin edildi, 1909'da Bağdat İstinaf Mahkemesi üyeliğine getirildi, 1918'de Musul Bidâyet Mahkemesi'nde görevlendirildi ve I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bu görevde kaldı. 1 Nisan 1919 tarihinde Ba'kübâ Bidâyet Mahkemesi'nde göreve başladı, ancak mahkeme başkanlığına işgal kuvvetleri tarafından bir İngiliz'in getirilmesi üzerine 15 Kasım 1919'da bu görevinden istifa ederek Bağdat'a döndü. 1920-1925 yılları arasında Evkaf Bakanlığı hukuk müsteşarlığına seçildi. 1933'te üstlendiği Şer'iyye Mahkemeleri Temyiz Kurulu başkanlığı görevini emekliye ayrıldığı 1946 yılına kadar sürdürdü. Resmî görevlerinin yanı sıra Nâile Hatun Camii, Süleymaniye Medresesi, İmâm-ı Âzam Camii gibi ilim merkezlerinde dersler verdi. Bağdat ve Âl-i Beyt üniversiteleri Hukuk ve İslâm Hukuku fakültelerinde öğretim üyeliği yaptı ve özellikle Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ile muhakeme usulü dersleri verdi. Öğrencileri arasında Abdülkâdir el-Hatîb, Fuâd el-Âlûsî, Muhammed Mahmûd es-Savvâf, Abdülkerîm Zeydân ve Abdülvehhâb es-Sâmerrâî gibi meşhur âlimler bulunmaktadır. Zehâvî uzunca süren bir hastalık döneminin ardından 17 Kasım 1967 tarihinde vefat etti ve İmâm-ı Âzam Kabristanı'na defnedildi. Günümüzde Bağdat'ın Kerrâde semtinde adına yapılmış bir cami mevcuttur.

Özellikle fıkıh alanındaki birikimiyle temayüz eden Zehâvî fetvada ve ilimde döneminin otoritesi olarak görüldüğünden "İrak imami" diye anılmış, Hanefî fıkıhına olan derin vukufundan dolayı kendisine Küçük Ebû Hanîfe lakabı verilmiş, hakkında, "Eğer Hanefî mezhebinin kitapları yok olsa Zehâvî bu mezhebin görüşlerini eksiksiz olarak ezberinden kaleme alırdı" denilmiştir. Yaşadığı çalkantılı dönemdeki siyasi gelişmeler karşısında sessiz kalmayan Zehâvî, II. Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesine tepki göstermiş, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Irak'ı işgal eden İngilizler'e karşı mücadeleyi bütün gücüyle desteklemiş, 1920'de işgal kuvvetlerine karşı gelişen halk ayaklanmasını sırasında İngiliz subayı Albay Gerald Leachman'ı öldüren Zevba' aşireti lideri Dârî el-Mahmûd'un savunmasını üstlenmiştir. Irak halkına dinî

ve ahlâkî konularda yol göstermek amacıyla Cem'iyetü'l-hidâyeti'l-İslâmiyye, Cem'iyetü'l-âdâbi'l-İslâmiyye (1947), Cem'iyetü't-terbiyyeti'l-İslâmiyye (1949), Râbitatü ulemâi'l-İrâk (1953) gibi dernekler ve Medârisü't-terbiyyeti'l-İslâmiyye adında özel okullar kurup başkanlıklarını üstlenmiştir. Hayatını eğitim öğretim, hayır faaliyetleri ve müslümanların problemlerine çözüm bulmaya adanmıştır. Öğrencisi Muhammed Mahmûd es-Savvâf'la birlikte kurduğu Cem'iyetü'l-uhuvveti'l-İslâmiyye (1951) sonraları Irak Müslüman Kardeşler Teşkilâtı'na dönüşerek günümüze kadar Irak'ın dinî ve siyasi hayatında önemli yere sahip olan bir hareket durumuna gelmiştir.

Zehâvî'nin, Cem'iyetü'l-ahavâti'l-müslimât adıyla bir derneğin ve Medârisü'l-uhuti'l-müslime adıyla anaokulundan liseye kadar kız öğrencilere eğitim veren okulların açılmasına ön ayak olması kız çocuklarının eğitimine özel önem verdiğini göstermektedir. Bu kurumların başkanlığını kızı Nihâl ez-Zehâvî üstlenmiştir. Öte yandan İslâm âleminin sorunlarıyla da yakından ilgilenmiş, Filistin'i Kurtarma Cemiyeti ve Cezayir'i Kurtarma Cemiyeti derneklerini kurmuş, 1953'te Pakistan Karacî'de düzenlenen İslâm Ülkeleri Konferansı'na, Filistin sorunuyla ilgili 1954 yılında Kudüs'te toplanan aynı adlı konferansa başkanlık etmiş, Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî'nin de kurucuları arasında yer almıştır. Irak'ta krallık ve sonrasındaki cumhuriyet dönemlerinde idareyi ele alan yöneticileri söz ve yazılılarıyla uyarmayı ihmal etmemiş, Abdülkerîm Kâsım döneminde 1959'da Medine'ye hicret etmek zorunda kalmış, bir buçuk yıl burada kaldıktan sonra Pakistan'a geçmiş ve dokuz ay sonra Irak'a geri dönmüştür. Zühd hayatı yaşayan Zehâvî ibadete olan düşkünlüğü, hakkı söylemekten çekinmemesi, hayır severliği ve güzel ahlâkıyla örnek gösterilmiştir. Zehâvî'nin verdiği fetvalar öğrencisi Hasan el-Ânî tarafından toplanmış ve *el-Fetâva'z-Zehâviyye* adıyla iki cilt halinde neşredilmiştir (Bağdat, ts. [Matbaatü'l-Ânî]). *el-Vaşâyâ ve'l-ferâ'iz* adlı bir eseri de basılmıştır (Bağdat 1925). *Mecelletü Külliyyeti'l-kânûn* (Bağdat Üniversitesi), *Mecelletü't-terbiyyeti'l-İslâmiyye*, *Mecelletü'l-uhuvveti'l-İslâmiyye* gibi dergilerle günlük gazetelerde makale ve fetvaları yayımlanmıştır. Ayrıca Râbitatü ulemâi'l-İrâk özel koleksiyonunda müslüman liderlere yazdığı mektuplar ve değişik meselelerle ilgili fetvaları bulunmaktadır.